

AUDITORLIK TEKSHIRUVINI REJALASHTIRISH**Turumova Dildora Abdumannonovna***Jizzax Politexnika Instituti "Iqtisodiyot va menejment" kafedrası
o'qituvchisi***Rayimqulova Muxlisa Oybek qizi***Jizzax Politexnika Instituti talabasi*

Annotatsiya: *Avvalo biror ish boshlashdan oldin puxta o'ylangan reja bilan boshlasak u ishimiz samarali bo'lishi mumkin. Misol qilib oladigan bo'lsak tadbirkor ham o'z biznesini boshlashdan oldin albatda unga reja tuzib oladi. Shu qatorida auditorlik tashkilotlari ham biror bir firma tekshirishdan oldin auditorlik tashkiloti rahbari reja tuzib chiqadi va o'sha rejaga asosan korxonaga yoki tashkilotlar tekshiriladi. Ushbu maqolada auditorlik tekshiruvlarini rejalashtirishni yoritdik.*

Kalit so'zlar. *Auditni rejalashtirish tamoyillari, auditni dastlabki rejalashtirish, auditning umumiy rejasini tuzish, auditorlik guruhini shakllantirish, audit dasturi, audit amallari, tekshiruvda risk va muhimlikni qo'llash tartibi, audit nazoratining bosqichlari, auditorlik faoliyati to'g'risidagi qonun.*

Auditor korxonaga, tashkilot, xo'jalik yurituvchi subyekt olib borayotgan, yuritayotgan faoliyatini tekshirishda albatda auditor xolis va isbotlangan xulosa berishi uchun auditorga puxta ishlangan samarali rejasini bo'lishi zarur. Auditor rejasining mazmuni auditor o'z oldiga qo'ygan maqsad va Shu maqsadni bajarish uchun belgilanib qo'yilgan aniq vazifalardan kelib chiqadi. Umuman olganda Auditning maqsadini oddiy qilib aytadigan bo'lsak korxonaga yoki tashkilot faoliyatini moliyaviy hisobotini tahlil qilish, yillik moliyaviy hisobotlarini xaqqoniyligini aniq dalillarga asosa aniqlash, va tasdiqlash valyuta muomalalarini taftish qilish, aktsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar emissiyasi prospektining ma'lumotlarini tasdiqlash, korxonaning moliyaviy barqarorligini mustaxkamlash bo'yicha tadbirlar ishlab chiqish, iqtisodiyot va moliyaviy huquq sohasidagi yangi qonunchilik hujjatlari bo'yicha aniq maslahat (konsultatsiya) o'tkazish va xokazo.

Auditorlik tashkiloti biror bir korxonani tekshirib baholaydi va u haqida yakuniy hulosani albatda o'zining tamoyillariga asosan ya'ni xolis, mustaqil baholaydi. Auditor har qanday tashkiloti tekshirishda o'sha tekshirayotgan tashkilotni biznesni bilishi kerak, buning uchun unga moliyaviy hisobotlarda yoki auditorlik hisobotida sezilarli samaraga ega bo'lishi mumkin bo'lgan voqealarni, operatsiyalarni va metodlarni identifikatsiyasiyalash va tushunishga imkon berish etarli. Auditorlar tekshirayotgan tashkilot Yoki korxonani, ularning ofislariga borib, yillik hisobotlarini ko'rib, korxonaning boshqaruvi va shtati bilan muhokama (muzokara)larga kirishib va odatda, internet orqali jamoatchilik yangiliklari va jamoatchilik axborotlari ma'lumotlariga

kirib imkoniyatlarini olib, ular bilan oldindan tanishishi mumkin. Agar tashkilot o'zi bilgan tashkilot ya'ni eski bo'lsa avvlagi yillarning ishga oid xujjatlari ko'rib chiqilishi kerak.

Agar auditor tekshiratotgan korxonaga yangi bo'lsa auditor avvalgi auditor bilan maslahatlashish va oldindan axborot qidiruvini kengaytirish lozim. Auditorlar tekshirishdan oldin tekshirayotgan korxonalar haqidagi o'z axborotlarni 3 ta asosiy manbadan oladilar:

1. Ularning mijozlar bilan tajribalari umum olish mumkin bo'lgan axborotlar;

2. Mijozning o'zidan mustaqil ravishda axborotlarni baholash uchun foydalaniladigan metodlar;

3. Jamoatchilik ma'lumotlari bazasining qidirishdan variatsiyalanadi;

Auditor tekshiratotgan korxonasini boshqaruv nazoratini bilishi juda muhim. Boshqaruv nazoratini bilishi uchun auditor quyidagilarni bilib olishi kerak:

Mijozning boshqaruvda tashkiliy tuzilmalarida va operatsiyalaridagi o'zgarishlar;

Bazaning mijozga ta'sir qiluvchi ijtimoiy texnik va iqtisodiy omillarining joriy rivojlanishi;

Joriy yoki kelgusidagi moliyaviy qiyinchiliklar yoki xisob muomalalari;

Korxonaga moliyaviy xisobotlarini xato yoki firibgarlik oqibatidagi moddiy jixatdan noto'g'ri yozishma (ariza) larga tasirchanligi;

Bog'liq tomonlarning mavjudligi;

Yangi yoki yopiq ko'chmas mulk va ishlab chiqarish korxonalar vositalari;

Texnologiyadagi mahsulotlar yoki ishlab chiqarish xizmatlari yoki taqsimlash kabi yaqindagi yoki osilib qolgan o'zgarishlar;

Buxgalteriya tizimi va ichki boshqaruv tizimidagi o'zgarishlar;

Mijozni yangi tekshirish.

Agar auditor yangi korxonaga tekshirish arafasida bo'lsa auditorlik firmasi o'sha korxonaga maqbulligini aniqlash uchun to'liq tekshirish ko'radi va agar auditor mustaqillikning etika talablarini, ma'lum vakolatlikni qondira olsa ishni qabul qiladi. Bazida auditor boshqaruvining obro'si va asosiy a'zolari haqida axborotlar olish uchun professional auditorlarni yollashi yoki unda ish sud – buxgalteriya ekspertizasi bo'limidan foydalanishi mumkin. Agar avvalgi auditor bo'lmasa, yanada kengroq tekshiruvlar o'tkazilishi mumkin.

Ko'pgina auditorlik firmalari mavjud korxonalarni har yili baholaydilar. Yuqorida muhokama qilingan tekshirishga qo'shimcha ravishda auditor, auditning hajmi, fikrlar va yig'img'lar turlari auditorlik firmasi va mijoz hamda boshqaruv yaxlitligi orasidagi sudlarni ko'rib chiqishdagi og'irliklar kabi har qanday avvalgi nizolarni ko'rib chiqadi. Ushbu to'rt omil munosabatlar davom etish etmasligiga kuchli ta'sir etadi. Majburiyatlarni davom ettirish uchun auditor oldingi yillar tekshiruv ishlari natijalari doir xujjatlaridan yig'ilagan axborotlarni yangilagan va qayta baholagan bo'lar edi. Auditor shuningdek, oxirgi auditdan buyon yuz bergan jiddiy o'zgarishlarni

idensifikatsiyalashtirish bir xil o'xshash uchun ishlab chiqilgan protseduralarini ham bajarishi lozim. Auditorlik faoliyatida rejaning to'g'ri tuzilishi uni samarali tashkil etilishi bilan izohlanadi. Shu singari, auditorlik tekshiruvlarini rejalashtirish jarayoni ham "Auditni rejalashtirish" deb nomlangan 3-sonli auditorlik faoliyatining milliy standarti asosida tartibga solinadi. Shuningdek, auditorlik tekshiruvlari kam vaqt talab qilishi va iqtisodiy tejamkor bo'lishida rejaning optimal tuzilishi talab etiladi. Buning uchun esa, auditni rejalashtirishning maqsadi, uning bosqichlarini to'liq o'rganish, undagi muammolarga xolisona baho berish, ularni bartaraf etish asosida rejalashtirish jarayonini takomillashtirish zarur. Bu borada uning huquqiy zaminini mustahkamlash talab etiladi. Biroq, ta'kidlash joizki, auditorlik xizmatining ish sifati uni to'g'ri rejalashtirishga bevosita bog'liqdir. "Auditni rejalashtirish" nomli AFMS asosida amalga oshirilishi majburiy etib belgilangan bo'lsada, biroq, amaliyotda esa auditorlik tashkilotlari tomonidan mazkur standart talablari yoki unda belgilangan tartib-qoidalarga tekshiruvlar jarayonida to'liq amal qilinmayapti yoki har bir tekshiruvning umumiy rejasini va dasturi turlicha yondashuvlar asosidagi mazmun va shakllarda tayyorlanib kelinmoqda. oshirilishiga olib keladi.

Auditorlik nazoratining bosqichlari O'zbekiston Respublikasi "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq auditorlik faoliyatining milliy standartlarida belgilangan majburiy talablarga asosan o'tkazilishi belgilangan. Jumladan, auditni rejalashtirish bosqichi O'zbekiston Respublikasi 1999 yil 10 noyabrda Adliya Vazirligi tomonidan 837-sonli raqam bilan ro'yxatga olingan 3-sonli auditorlik faoliyatining milliy standarti (keyingi o'rinlarda AFMS) hamda «Auditni rejalashtirish» nomli 300-sonli xalqaro audit standartiga muvofiq amalga oshiriladi. «Auditni rejalashtirish» nomli 3-AFMSGa muvofiq rejalashtirish auditorlik tekshiruvini o'tkazishning boshlang'ich bosqichi hisoblanib, auditorlar reja tuzilgunga qadar bevosita tekshiruv jarayonini boshlamasliklari va auditorlik tekshiruvining barcha bosqichlarida umumiy reja hamda dasturda keltirilgan vazifalarni qat'iy tartibda amalga oshirishlari lozim.

«Auditni rejalashtirish» nomli №3 AFMSGa muvofiq rejalashtirish auditorlik tekshiruvini o'tkazishning boshlang'ich bosqichi hisoblanib, auditorlar reja tuzilgunga qadar bevosita tekshiruv jarayonini boshlamasliklari va auditorlik tekshiruvining barcha bosqichlarida umumiy reja hamda dasturda keltirilgan vazifalarni qat'iy tartibda amalga oshirishlari lozim. Standartga muvofiq, auditorlik tekshiruvini rejalashtirish jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi lozim:

1. Auditni dastlabki rejalashtirish;
2. Auditning umumiy rejasini tayyorlash;
3. Audit dasturini tayyorlash.

Qonunchilikda belgilangan tartibga ko'ra, auditorlik tekshiruvini rejalashtirish jarayonida auditorlik tashkiloti tomonidan qo'llaniladigan me'yorlar 3-sonli "Auditni rejalashtirish" nomli AFMS asosida amalga oshirilishi majburiy etib belgilangan bo'lsada, biroq, amaliyotda auditorlik tashkilotlari tomonidan mazkur standart

talablari yoki unda belgilangan tartib-qoidalarga tekshiruvlar jarayonida to'liq amal qilinmayapti yoki har bir tekshiruvning umumiy rejasi va dasturi turlicha yondashuvlar asosida tayyorlanib kelinmoqda. auditorlar tomonidan mazkur standartga muvofiq auditorlik tekshiruvining rejalashtirilishi natijasida, ular tomonidan tekshiruvlarni oldindan puxta belgilangan ketma-ketlik asosida o'tkazilishi(tartibli)ga, tekshiruvni auditorlik shartnomasida belgilangan muddatda yakunlanishi, auditorlar tomonidan yo'l qo'yiladigan xato yoki kamchiliklarni kamayishiga va tekshiruv jarayonini tartibli ravishda amalga oshirilishi ta'minlanadi.Rejalashtirish auditorlik guruhi rahbari tomonidan audit o'tkazishning umumiy tamoyillari kabi, xususiy tamoyillariga ham muvofiq amalga oshirilishi lozim. Ular:

- uyg'unlik (komplekslik);
- uzluksizlik;
- maqbullik.

Uyg'unlik tamoyili auditning dastlabki rejasini tuzishdan tortib, to umumiy rejasi va dasturini tuzgunga qadar bo'lgan barcha bosqichlarning o'zaro bog'liqligi va muvofiqligini ta'minlashni nazarda tutadi.

Rejalashtirishning uzluksizlik tamoyili tekshiruvda ishtirok etadigan auditorlarga kelishilgan topshiriklar belgilanishi va rejalashtirish bosqichlarining muddatlar hamda tarkibiy bo'linmalar bo'yicha bog'liqligida ifodalanadi.

Auditni rejalashtirishning maqbullik tamoyili shundan iboratki, rejalashtirish chog'ida auditorlik tashkiloti o'zi belgilagan mezonlar asosida auditning umumiy rejasi va dasturidan maqbulini tanlash imkoniyatiga ega bo'lishi zarur. Auditorlik tekshiruvi uzoq vaqt davom etganida, auditor mijozning moliya - xo'jalik faoliyatidagi va qonunchilikdagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda reja va dasturga zarur tuzatishlar kiritishi mumkin.

Auditor uchun dastlabki rejalashtirish jarayonida quyidagilar xo'jalik yurituvchi sub'ekt to'g'risida axborot olish manbalari bo'lib hisoblanadi:

- Xo'jalik yurituvchi sub'ekt ustavi;
- Xo'jalik yurituvchi sub'ektning ro'yxatga olish to'g'risidagi hujjatlar;
- Xo'jalik yurituvchi sub'ektning hisob siyosatini va unga o'zgartirishlar kiritishni tartibga soluvchi hujjatlar;
- Xo'jalik yurituvchi sub'ektning ro'yxatga olish to'g'risidagi hujjatlar;
- . Kuzatuv va (yoki) ijroiya organlari aktsiyadorlar yig'ilishlarining yoxud xo'jalik yurituvchi sub'ektning boshqa shu singari boshqaruv organlari majlislari bayonnomalari
- Buxgalteriya hisobotlari;
- Statistika hisobotlari;
- Xo'jalik yurituvchi sub'ektning shartnomalari va bitimlari;
- Auditor maslahatchilarining ichki hisobotlari;
- Korxonaning filiallari va shu'ba jamiyatlari ro'yxati;

- Xo'jalik yurituvchi sub'ektning ishlab chiqarish va tashkiliy tuzilishlarini tartibga soladigan hujjatlar, uning filiallari va shu'ba jamiyatlari ro'yxati";

- Auditorlik tashkiloti mutaxassislari malaka darajasi bo'yicha ma'lumotlar (Auditorlik tekshiruv buyurtmachisi faoliyat sohasini tushunadigan mutaxassislar etarligini baholash va ekspert xizmatiga bo'lgan ehtiyojni aniqlash maqsadida).

Auditor korxonalar bilan shartnoma qilgandan so'ng albatda auditor tashkiloti rahbari tomonidan reja tuzib olishi va uni taqdim qilishi zarur. Tuzilgan umumiy reja audit dasturini amalga oshirishning asosiy manbasi yoki dasturning uslubiy hamda me'yoriy asosi bo'lib xizmat qilishi kerak. Auditorlik tekshiruvini o'tkazish jarayonida umumiy rejaning ayrim qoidalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish zaruriyati paydo bo'lishi mumkin, bunday vaqtda kiritiladigan o'zgartirishlar mazmuni va sabablari rejada batafsil bayon etilishi kerak. Xulosa o'rnida shuni ayta olamizki albatda har bir ishni qilishdan oldin uning rejasini tuzib olsak o'sha qilgan ishimiz ham samarali yakunlanadi. Auditorlik tekshiruvida ham huddi shunday korxonalar tekshirishda auditor aniq bir reja asosida amalga oshirsa tekshiruvni va auditorlik prinsiplaridan kelib chiqqan holda auditorlik xalqaro standartlariga amal qilgan holda xulosa bersa bu tekshiruv maqsadga muvofiq bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Туйчиев А., Кузиев И., Авлокулов А., Шеримбетов И., Авазов И. Аудит. Дарслик-Т.: "Iqtisod-Moliya", 2019 й. – 530 б.

Кузиев И., Туйчиев А., Хожиев М., Якубов М. Внутренний аудит. "IQTISOD-MOLIYA", 2019 г. – 421 стр."

Хамдамов Б., Илхомов Ш., Каримов Н., Машарипов О., Хожиев М. Амалий аудит. Дарслик-Т.: "Iqtisod-Moliya", 2021й. – 360 б.

Хамдамов Б.К. Аудит халқаро стандартлари: Дарслик -Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2020 й. – 290 б.

O'zbekiston Respublikasi «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahriri). 2021 yil 25 fevral. O'RQ-677-son.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 4 avgustdagi qarori. «Auditorlarni sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-5210-son Qarori. <http://lex.uz>

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi qarori «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4611 son Qarori. <http://lex.uz>

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3946-son Qarori. <http://lex.uz>

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17-yanvardagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini" faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5635-sonli Farmoni. <https://nrm.uz>

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 12 maydagi 274-sonli «Auditorlik tashkilotlari faoliyatining huquqiy asoslarini yanada takomillashtirishni ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qarori. <http://lex.uz>

O'zbekiston Respublikasi moliya vazirining 2018 yil 21 dekabrda "Auditor malaka sertifikatini berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash xaqida"gi 3105 sonli buyrug'i. <http://lex.uz>

Audit va sifat nazoratining xalqaro standartlari. 2012. 1 qism, 3-jild. -T.: O'BAMA, 2014.-1049 b.

"O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.